

творення образності, яке надає художньому тексту нових барв, об'єднує твір у цілісну палітру, що репрезентує індивідуально-авторську самотність ідіостилю письменниці.

Список використаної літератури:

1. Кононенко В.І. Прагматика художнього тексту: пошуки новостилу: монографія. Київ; Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2021. 365 с.
2. Матіос М. Жінці можна довіряти. Роман: Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. 640с.

Елеонора Палихата,
доктор філологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

РОБОТА ЗІ СЛОВНИКАМИ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УСНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Уміння правильно говорити, вимовляти й наголошувати слова тісно пов'язане з культурою усного мовлення, з дотриманням мовних норм, комунікаційних якостей мовлення як показників мовленнєвої культури, паралінгвістичних засобів, логіко-емоційної виразності, використання форм ввічливості. Здобувачі освіти, які хочуть заслужити імідж культурної людини, бути корисними соціуму і самому собі, повинні постійно працювати над удосконаленням культури свого мовлення, використовуючи різні джерела інформації, зокрема й словники української мови, які є важливим засобом розвитку мовленнєвої компетентності.

Культура сучасної української літературної мови і мовлення була предметом наукових студіювань низки вчених-філологів, серед яких: С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Н. М. Сологуб, Г. М. Сюта, С. Г. Чемеркін, Я. К. Радевич-Винницький, Л. В. Струганець та ін.; вчених-лінгводидактів: М. Г. Стельмахович, М. І. Пентиліук, В. Я. Мельничайко, Е. Я. Палихата, О. П. Орлова, Л. О. Штафірна та ін.

Зауважимо, що робота зі словниками на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) мало досліджена, це спричинило вибір теми нашого студіювання.

Мета розвідки – зосередити увагу на організації роботи зі словниками під час проведення аспектних уроків і розвитку зв'язного мовлення (РЗМ) для досягнення школярами культури усномовленнєвого спілкування.

Досягнення мети дослідження забезпечується: а) поданням інформації про теоретичні основи лексикографії під час роботи зі словниками відповідно до програми з української мови; б) опрацюванням змісту структури передмови словника та його наповнення; в) проведенням вправ із використанням лінгвістичних словників, спрямованих на формування усного мовлення на уроках української мови.

У сучасній українській літературній мові функціонує лексикографія як розділ мовознавства, що збирає слова, систематизує їх та описує у відповідних словникових статтях. За допомогою методу розповіді вчитель-філолог подає відповідну інформацію про лінгвістичні та енциклопедичні словники залежно від теми аспектного уроку. Метод розповіді функціонує з використанням прийомів презентації та роботи з підручником, якщо в ньому є відповідний матеріал про словники та їх різновиди згідно з програмою з української мови.

У школі найбільш детально ознайомлюються учні з лінгвістичними словниками, коли опрацьовують відповідний розділ мовознавства. Під час вивчення лексики та конкретних лексичних груп (лексичне значення слова, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми) школярі, наприклад, працюють зі словниками: тлумачними, орфоепічними, етимологічними, фразеологічними, іншомовних слів, словотвірними, морфемними, перекладними тощо, які допомагають школярам розширити знання про багатство української мови, збагатити свій лексичний запас.

Робота зі словниками проводиться успішно за умови наявності в кожного школяра відповідного словника. Оскільки в шкільній бібліотеці такої великої кількості словників немає, тому учні мають можливість послуговуватися електронними словниками, завантаженими в індивідуальні смартфони. За їх допомогою вони мають можливість дізнатися про наголошування слів,

правильну вимову чи звучання, що стосується усного мовлення, про добирання синонімічних слів із метою уникнення тавтології, для з'ясування значення слів за допомогою тлумачного словника тощо.

Першим кроком у роботі зі словниками є опрацювання змісту структури передмови словника та його наповнення, зокрема: зачитування учнями основних пунктів вступу, в якому визначено мету і завдання словника, наведено приклади його використання у мовно-мовленнєвій практиці. Спочатку учні під керівництвом учителя, наприклад, під час вивчення лексикології і одночасного ознайомлення з лексикографією, тобто роботи зі «Словником синонімів української мови» [1] зачитують «Слово від редакційної колегії», після цього – ознайомлюються з «Побудовою словника і словникової статті», де запропоновано шляхи й умови опрацювання статей доречного використання слів із відповідними значеннями. Автори пропонують правила, яких потрібно дотримуватися для успішного використання матеріалів синонімічного словника. Л. О. Родніна зауважує, що «розкриттю стилістичних і семантичних особливостей членів синонімічного ряду сприяє ілюстративний матеріал у вигляді коротких цитат із творів художньої, публіцистичної, наукової літератури або типових словосполучень», вона відзначає, що «особливу цінність мають цитати, які дають можливість показати в межах одного контексту взаємозамінність синонімів або їх специфічні риси» [2].

Подальша робота, наприклад, із тлумачним словником, який допомагає розкрити значення слова та особливості його вживання, проводиться під керівництвом учителя так, що учні знаходять визначене слово, здійснюють з ним відповідні маніпуляції, наприклад: зачитують статті словника, дізнаються пряме й переносне значення слова, поглиблюють граматичні та стилістичні його особливості, наводять зразки вживання слова, складають із ним речення для глибшого усвідомлення його значення і різних можливостей його використання в усному мовленні.

Робота зі словниками відбувається під час проведення аспектних уроків під час опрацювання норм української мови у такому порядку: 1) пояснення вчителем нового матеріалу; 2) виконання вправ на закріплення вивченого за

допомогою пошуку та аналізу лексичних значень слів, 3) створення учнями власних міні-словників, що сприяє закріпленню знань і вмінь послуговуватися словами чи їх сполученнями, 4) формування навичок самостійної роботи з інформацією для подальшого висвітлення її у медійних засобах тощо.

На уроках розвитку зв'язного мовлення за допомогою роботи зі словниками відбувається розвиток критичного мислення та аналітичних здібностей під час продукування монологічних, діалогічних і полілогічних висловлювань, підвищення рівня усномовленнєвої культури школярів. Під час створення монологічних висловлювань чи монологічних реплік діалогічного чи полілогічного мовлення використовуються орфоепічні та акцентні словники.

На окремих уроках української мови учитель має можливість розповісти про загальні енциклопедії та енциклопедичні словники, про використання їх у різних галузях професійної діяльності. Для цього подається інформація про те, що загальними називаємо енциклопедичні видання, що охоплюють відомості з різноманітних галузей знань. Серед них виділяються: універсальні – в масштабах світу і державні – в масштабах країни (народоцентричні, народознавчі) [1]. Учні під керівництвом учителя відвідують бібліотеку, де ознайомлюються з цими виданнями, розміщенням статей та їхнім тлумаченням.

Цікавою для учнів є робота з фразеологічними словниками, в яких лексичне значення виражається сполученням кількох слів, постійним відтворенням одного й того самого компонентного складу, стійкістю граматичних категорій, контекстуальною зумовленістю вживання. Особливо інтересує учнів переносне значення змісту фразеологізмів, сарказм, іронія змісту, тлумачення їхнього значення. Після цієї роботи проводиться дискусія, в якій майже всі учні хочуть висловити свої думки. Основним методом її проведення є сторітелінг, під час якого за допомогою оповідей, історій краще засвоюється зміст фразеологізмів. Важливою при цьому є підготовка вчителя до уроку, оскільки він має вибрати із фразеологічного словника такі стійкі словосполучення, які яскраво виражають іронію чи сарказм.

Для формування умінь і навичок усного мовлення за допомогою використання словників сучасної української літературної мови пропонуємо завдання вправ, практичний матеріал до яких добирає сам учитель. Наприклад, для виконання вправ, які сприяли б успішному запам'ятовуванню фразеологізмів і правильних їхніх значень, пропонуємо завдання:

- 1) У наведеному тексті знайти фразеологізми.
- 2) Відшукати фразеологізми, пояснити їхнє значення.
- 3) До поданих висловів підібрати фразеологізми.
- 4) Ввести фразеологізми у самостійно складені речення.
- 5) Дібрати синоніми до поданих фразеологізмів.
- 6) Ввести синонімічні фразеологізми у самостійно складені речення.
- 7) Дібрати антоніми до поданих фразеологізмів тощо.

Багато помилок допускають школярі в наголошуванні слів. Для їх позбавлення учитель подає учням інформацію про український наголос, що пояснюється, як «виділення фонетичними засобами одного зі складів слова» [3, с. 83] та про особливості українського наголосу, а саме:

1) наголошеним слід вважати той склад, який відрізняється «з-поміж інших ненаголошених складів більшою тривалістю, виразністю (якістю) і силою голосу [3, с. 83];

2) український наголос вільний, наголошеними можуть бути різні за порядком склади (перший, другий, третій чи інший);

3) наголос не закріплений за певною значущою частиною слова і може наголошуватися префікс, корінь, суфікс, закінчення та переходити з однієї морфеми на іншу;

4) він рухомий, тобто наголос може переміщуватися з однієї частини слова на іншу при зміні його форми.

Теоретична інформація супроводжується наведенням прикладів. Після цього пропонуються вправи з різними завданнями:

1) Поставити наголос у словах, користуючись словником наголосів української мови: *випадок, разом, грошей, гуртожиток, одинадцять, чотирнадцять, спина, фольга, листопад, перепустка, обіцянка.*

2) Пояснити, як впливає зміна наголосу на лексичне значення запропонованих учителем слів. Тлумачення самостійно вибраних зі словників двох-трьох аналогічних прикладів виголосити перед класом.

3) Який із поставлених двох наголосів (чи обидва) відповідають мовній нормі? Увести їх у словосполучення чи в речення та правильно їх акцентувати: *також, загадка, помилка, простий, правописний, мабуть, зокрема.*

Пропонуємо завдання для роботи зі словниками, які сприяють:

- збагаченню словникового запасу школярів за рахунок засвоєння нових слів, синонімів, антонімів, паронімів;

- формуванню умінь і навичок визначення семантики, емоційно-експресивного забарвлення слів, правильного їх використання, попередженню лексичних недоліків у мовленні учнів:

- а) виділення слів із контексту;

- б) розкриття лексичного значення слова за допомогою тлумачного словника;

- в) з'ясування сполучуваності його з іншими словами;

- г) пояснення відтінків значення слова;

- г) використання його в текстах різних типів усного мовлення.

Аналогічна робота проводиться під час ознайомлення здобувачів освіти з іншими словниками (лінгвістичними, термінологічними) та з енциклопедіями.

Отже, культура усного мовлення забезпечується роботою зі словниками української мови, зокрема: тлумачним, фразеологічним, орфоепічним, а також словниками конкретних лексичних груп (антонімів, синонімів, паронімів, омонімів) тощо. Причому тлумачні словники, що подають лексико-фразеологічний склад мови з поясненням прямого і переносного значення, граматичних і стилістичних особливостей, з наведенням зразків вживання слів, вважаються вершиною словникарства.

Перспективами подальших досліджень є словникова робота на уроках української мови, спрямована на збагачення словникового запасу школярів.

Список використаної літератури

1. Загальні енциклопедії та енциклопедичні словники. URL: <https://corpus.encyclopedia.kyiv.ua/general-encyclopedias> (дата звернення: 03.04.2025).

2. Словник синонімів української мови: в 2 т. / Т. 1. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. Київ: Наукова думка, 2001. 1026 с.

3. Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. С. О. Карамана, О. А. Копусь. Київ: Літера ЛТД, 2013. 544 с.

Марія Наливайко,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

АНТРОПОНІМИ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІЙ МІЖМОВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»)

Використання лексики різних стилістичних рівнів є одним із найхарактерніших засобів зображення дійсності у романі Володимира Лиса «Століття Якова». Антропоніми – вид оніма, будь-яка власна назва людини (чи групи людей), в тому числі ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка, андронім, гінеконім, патронім [2, с. 40].

Володимир Лис – один із найпопулярніших письменників, який працює в різних жанрах – від драматичних творів до романів. Про життя древнього Якова з поліського села, його любові й війни, злочинства й подвиги, муки й пристрасті. Цей роман – це сімейна сага Якова, це 100 років української історії. Автор показав волинське Полісся на перехресті режимів, імперій, народів, культур. Головний герой зустрів прибуду, дівчину Оленку, яка змусила його пригадати прожите.

Літературно-художні антропоніми роману В. Лиса, крім номінативної функції, служать характеристикою героя. Пор.: «*Ларисою* звали мою маму. А я називала маму *Лесею*.

– Гарне ім'я, – схвалив Яків» [1, с. 189].

Ім'я Яків, зважаючи на доонімну семантику, з давньоєврейської означає «той, хто йде по п'ятах» [1, с. 413].